

УДК 941(477)

Ярослав Дзісяк

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЧОРТКІВЩИНИ
(СЕРПЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ 1920 Р.)**

У статті на основі аналізу неопублікованих архівних матеріалів розкривається перебіг подій на Чортківщині в період першої радянської окупації у серпні-вересні 1920 року.

Ключові слова: Чортківський повітовий революційний комітет, радянська влада, сільський ревком, земельний відділ, окупація.

Актуальність цієї теми обумовлена потребою різноаспектного неупередженого дослідження історії Чортківщини, що сприятиме ширшому пізнанню маловідомих сторінок нашої історії у період серпня-вересня 1920 р., оскільки задекларована проблематика у публіцистичній та науковій літературі не висвітлена належним чином, що й складає її наукову новизну.

Об'єкт статті є громадське, господарське та воєнне становище Чортківського повіту впродовж серпня-вересня 1920 року.

Предмет дослідження – особливості соціально-економічного становища Чортківщини упродовж окресленого періоду.

Мета дослідження – проаналізувати соціально-економічне становище Чортківщини упродовж серпня-вересня 1920 року.

Об'єкт, предмет і мета дослідження обумовлені вирішенням таких основних завдань: охарактеризувати функціонування земельного відділу, проаналізувати юридичні різновиди документів, що стосуються розподілу землі, фільварків та церковних ділянок між бідняками; дослідити відомості про запаси дерева і видачу лісу, роботу лісової охорони; проаналізувати специфіку діяльності адміністративної системи радянської влади.

Автором опрацьовано архівні матеріали Державного архіву Тернопільської області (фонд 2309) [6–8], видання радянського періоду, які містять певну інформацію про об'єкти дослідження: "Історія Української" РСР О. Касименка, "Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації" під керівництвом С. Нечая [3], "Історія міст і сіл УРСР (Тернопільська область)" [5].

Як і на початку війни, так і на завершенні воєнних дій у серпні-вересні 1920 р., між радянською Росією і Польщею, у значній частині Східної Галичини утвердилася російська окупаційна система. Улітку 1920 р. радянська влада була встановлена у 16 повітах Східної Галичини. Військово-політичні трансформації відбулися і на Тернопільщині, зокрема, на теренах Чортківщини. Більшовики прагнули поширити революцію на територію Польщі. Сучасник тих подій, історик Ісидор Нагаєвський писав: "В Тернополі був створений уряд Галицької Радянської Соціалістичної Республіки, під головуванням "малороса" Затонського" [1, с. 354].

Радянська система використовувала таку методику – увійшовши на східногалицькі землі, створити місцеву державницьку структуру, продовжуючи війну вже не як окупант, а як союзник нової радянської держави. У праці "Історія галицького стрілецтва", видання переломного періоду – 1991 року, історики М. Литвин та К. Науменко радянську окупацію описують як "вибиття пілсудчиків" [2, с. 170].

Радянська історіографія означені явища подає у притаманному їй пропагандистському формулюванні: "На численних зборах селяни рішуче висловлювалися за організацію Рад. Так, в резолюції селян сіл Острова і Бикова, Тернопільського повіту говорилось: "Ми горою стоїмо за радянський лад на Галицькій Україні". У постанові з'їзду голів сільревкомів, що відбувся в Тернополі, зазначалося: "Біднота тернопільського повіту закликає всіх селян і робітників пограбованої польськими загарбниками Галичини непохитно стояти на сторожі своїх прав, не слухати лукавих і гадючих агентів – Петлюри і Петрушевича, а йти під тим прапором, під яким іде селянство й робітництво України і Росії, тобто під прапором III Комуністичного Інтернаціоналу" [3, с. 263]. 11 серпня 1920 року на Пленумі ЦК Комуністичної партії Галичини в Тернополі були обрані керівні органи партії: політбюро, оргбюро, секретаріат. ЦК Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ). У тринадцятьох повітах, зокрема і у Чортківському були створені повітові партійні комітети і ревкоми. На початку серпня 1920 року в рядах КПСГ налічувалося 232 члени партії і 246 кандидатів у члени партії. 27 серпня відбулися організаційні збори комсомольців міста Тернополя, комуністичні спілки молоді були створені у деяких повітових центрах, в тому числі і в Чорткові. 5 вересня у Тернополі та в повітах відбулися маніфестації молоді, присвячені Міжнародному дню молоді [4, с. 10–11]. Проте, на основі зазначеного, не варто робити висновків про колабораціонізм галичан.

З початком діяльності нового адміністративного апарату, повітовий ревком видав чимало декретів, скерованих “на розв’язання аграрного, національного та інших питань”. Націоналізовано магазини, кредитні установи тощо. 30 серпня 1920 р. на партійних зборах міста прийнято рішення про розподіл панської та церковної землі. Одним із кроків в аграрному секторі було проведення рішення про примусові позички у заможних селян з метою допомоги посівним насінням бідним. 22 серпня ревком видав вказівку сільським ревкомам видавати учителям продукти, дрова та по літру молока щодня [5, с. 561]. Це свідчення того, що нова влада, ідеологічно чужа та далека від менталітету галичан, одним з першочергових завдань ставила залучення на свій бік освітян як пропагандистського елемента.

Для місцевого населення і для військово-адміністративного апарату значною проблемою. Було забезпечення опалення в осінньо-зимовий період. Зазвичай, усі архівні матеріали містять підписи голів повітового ревкому, земельного відділу і голів сільських органів влади. Земельний відділ повітового ревкому 12 серпня 1920 р. видав “Зарядження” щодо оплати опалення. “Вибраний місцевий Ревкомом, що завідує громадським лісом має негайно подати безпроводочно до відома повітового Ревкому в Чорткові (Земельний відділ) скільки є хатового дерева на опал. Місцевий Ревком видасть квитанцію на опалення для найбідніших, які не годні заробити, даром, для всіх інших за гроші. Від тепер все паливо має видаватися за квитанціями селянам. Не брати дерева на продаж а виключно на домашній зажиток” [6, арк. 2]. За 1 м³ “твердого дерева опалового” так званого “кругляка” (дуб, граб, береза, клен) платили 150 крон, що складало 75 карбованці (крб.); м’яке дерево за 1 м³ коштувало 130 крон або ж 65 крб.; за опалеве дерево, так званого “спружин” платили 360 крон (180 крб.); за дерево для городження – 100 крон або 50 крб.; за гілля від чищення “дерево латрове” – 120 крон або 60 крб.; б) за купу опалового дерева так званого “сушнику” – 80 крон або 40 крб.; за купу опалового дерева придатного до городження так званого “прутя” – 130 крон або 65 крб. [7, арк. 5].

18 серпня 1920 р. земельний відділ видав “Повновласть”, якою уповноважував В. Шкварка, завідувача лісовими питаннями, “з рамени Повітового Ревкому в Чорткові – до надзору над всіма лісами повіта Чортківського контролі над всіма побережними і лісничими по всіх місцевих Ревкомах, визначення секцій на вирубки і чищення ліса і взагалі до ведення цілої господарки лісової”. На основі цього місцеві ревкоми зобов’язувалися дати тов. Шкваркові В. “всяку поміч в підводах і кватирах, яких він зажадає і підчинятися всім його зарядженням в справах лісових” [7, арк. 1].

Низка документів писалася на зворотній стороні, зокрема, вказана “повновласть” написана на зворотному боці – польської крайової комісії. 24 серпня прийнята ухвала земельного відділу, в якій зазначалося, що робітники, зайняті у лісі, можуть забирати для “власного ужитку тріски як також відпадки сухого дерева. Не вільно однак умисно робити трісок з кругляків” [7, арк. 4], за підписом голови повітового ревкому П. Ляльки та завідувача земельним відділом Р. Олеськова. Звіт від 15 вересня 1920 р. до повітового ревкому містив такі дані.

	м ³	стружки	гілля
м. Чортків	4	162	–
Старий Чортків	7	116	25
Вигнанка	4	24	–
Шманьківчики	22	29	67
Для служби фільваркової	–	–	19
Служби лісової	–	6 ½	–
Школи	–	2	–
Учительки	–	½	–

[5, арк. 20].

Повітовий ревком 24 серпня 1920 р. надав дозвіл ревкому у селі Шманьківці видати для Еміліяна Росткевича, греко-католицького пароха у Чорткові дерева для опалення з Чорного лісу 3 ¾ латри, без оплати. У разі відсутності дерева, йому мали видати відповідну кількість стружки [7, арк. 3]. В означений період виникала низка складностей з приводу забезпечення паливом, як у селах, які не мали достатньо лісу, так і в окремих громадян. Так, місцевий ревком села Нагорянка [тепер – Нагірянкa] 2 серпня поточного року звертався до Чортківського повітового ревкому з тим, що “в громаді Нагорянці до 100 родин зістають ся без палива і дуже нуждають ся не маючи где достати палива а найважніше за що купити. А щоби їм прийти з помічею просить ся видати відповідне число палива в лісі Галилея (Улашківці)” [6, арк. 1].

Ревком села Паушівки [Палашівки], за підписом голови місцевого ревкому Василя Періся, 28 серпня подав письмове прохання про те, що “тутейши не має жадного ліса, а переведено куповане дерево в лісах Бучацького Повіта в Заліщиках малих і Полівцях. Проте Місцевий Ревком просит призначити для громади Паушівки згаданий ліс” [7, арк. 6].

Від робітничої служби фільварку села Марилівка (тепер – частина Нагірянки) подавався список жителів, які “не получили дерева опалового за IV квартал по конец 1920 р. 18 чоловіків і жінок” [7, арк. 7]. 30 серпня 1920 р. аналогічна скарга подавалася від місцевого комітету Хомяківки, у якій зазначалося, що робітнича служба фільварку Марилівка не отримала дерева для обігріву з причин евакуації керівника фільварку. Кожному робітнику належало отримати 2,5 м², відповідно, для 18 робітників – 45 м². З заявою подавався список робітників та прохання, щоб згадані робітники могли одержати дерево для обігріву з лісу в Ягільниці. За підписом голови ревкому Осадкова. Проте у їх проханні було відмовлено [7, арк. 8].

Вартими уваги є лісові рапорти. 12 вересня 1920 р. із села Колиндяни Д. Бродзік рапортував про те, що 1 серпня відібрано для чищення 354 купи дерева, на місці залишалося ще 298 [7, арк. 11]. Він же повідомляв про те, що у Давидківцях відібрано для чищення 40 куп, видано 3,6 крб. було у касі сільського ревкому в Давидківцях [7, арк. 12 а]. У рапорті із села Шманьківці повідомлялося про видачу однієї “чвертки дров опалових для війська до Чорткова. одну чвертку дров опалових 29/8 1920 на квіт з Повітового Ревкома”. Квитанції залишалися у секретаря ревкому Шманьковець, т. Геваніцького” [7, арк. 17].

19 серпня 1920 р. на зборах ревкому у селі Швайківці обговорювалися питання про забезпечення громади дровами, просили про можливість отримати ліс із села Гадинківці: “Много жителів потребуют сей час дерева на опал заразом просит ся Повітовий Ревком о усталенє на згадане дерево” [7, арк. 33].

Упродовж 21 серпня – 14 вересня 1920 р., на основі “Виказу”, військовим частинам видано дров для обігріву 94 вози [7, арк. 21]. У лісовому бюджеті Чортківського повіту на 1921 рік зазначалося, що “Разом 16225 куп чищення I) 240 куп лапрових і 30 куп гілля. 1525 куп чищення II) 6656 куп лапрових і 1580 куп гілля. 3200 дубових будівельних і 480 куп гілля 1305 куп спружин” [7, арк. 23]. Наприкінці серпня повітовий ревком видав мандат ревкомам сіл на видачу дерева для опалення: 23 серпня для сільського ревкому у Вигнанці; 24 серпня на видачу одного воза стружки для Б. Логіса тощо.

Від 28 серпня 1920 р. виписано низку мандатів на видачу дров: у селі Калинівщина для Савицького Карпа; для Саварина Івана в Чорткові видано 1 м³ дров у Шманьківчиках; у селі Залісся для Ш. Жигмонта з лісу Шманьківчик, для М. Кошильовського Івана у Вигнанці [7, арк. 29 б, 30 а, 30 б].

Незважаючи на невизначеність воєнних дій на фронті, а згодом і на відступ Червоної армії, радянська влада на місцях вживала заходів для обліку наявних матеріальних ресурсів, посівних культур та осіннього засіву. Місцевому ревкому у селі Біла з поля колишнього священика для заготівки конюшини для батальйону зв'язку 41-ої стрілецької дивізії – 3 вози [7, арк. 28]. Інвентарний облік фільварку Станіслава Рудольфа, у якому орендаром був Абрагам і Йозеф Притінки складав наступне: “2 доми мешкальні (в части знищені) 6 домів мешкальних для служби, 3 стайні, 1 шпиклір, 1 кузня, 2 сівалки, 4 плуги, 8 борін, 2 плуги чотирилемішних, 2 плуги вдолемішні, 2 культиватори. 3 вали тарілових, 1 вал зубатий, 1 вал глдакий, 1 машина, 1 кіфат, 1 ручна січкаря, 3 вози. Швайківці дня 19 серпня 1920. завідувач Ревкомом Стефан Слота” [7, арк 32 а].

Облік в окремих фільварках ілюструє “Виказ обсяжного поля” та кількість кіп в фільварку Станіслава Рудольфа у селі Швайківці на 19 серпня 1920 р.

Зимової пшениці	12 моргів	12 кіп
Ярої пшениці	40	230
Жита	12	45
Вівса	60	-
Ячменю	20	-
Бараболі	30	-
Бураків	9	-

[7, арк 32 б].

20 серпня 1920 р. голова повітового ревкому дав розпорядження віддати турбінного млина, який належав колишньому пастору В. Ейнгору [5, арк. 29]. Окрім того, у Шманьківцях видано “Виказ” про сільськогосподарські угіддя, що залишилися після виїзду отців-домініканців: “Поля 500 моргів. Оброблено жита 12 моргів. Осимої пшениці 15. ярої 6. вівса 15. кукурудзи 2. бараболі 2.” [8, арк. 7].

Влада села Косів 13 серпня 1920 р. подала опис “живого і мертвого інвентаря”, залишеного у фільварку села: 3 косарки для збіжжя, 2 сівалки до сівби збіжжя, 2 “копалки до копаня бараболь”, 1 кінна молотарка до молочення збіжжя. Проте зазначалося, що весь “мертвий рухомий” інвентар роздала колишня влада фільварку населенню, на випадок відступу фронту [8, арк. 5].

Список “живого і мертвого інвентаря” від 14 серпня 1920 р., залишеного колишнім учителем у Косові Чортківського повіту свідчить про наступне: “1 безрога корова передана до дальшої гудівлі до тuteйшого рільника Сидора Кучми”, вказано, що її взяли пр. відступі частини армії УНР; 1 річна

ялівка передана до дальшої годівлі до місцевого рільника Сидора Кучми, забарна теж "через петлюрівські війська" [8, акр 4].

Отже, радянська влада у процесі становлення на місцях, з огляду на воєнну розруху і прихований опір місцевого населення, вживала активних заходів для утвердження нової економічно-господарської системи.

Список використаних джерел

1. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – Рим, 1989, К.: Український письменник, 1994. – 413 с.
2. Литвин М.Р. Історія галицького стрілецтва / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів: Каменяр, 1991. – 200 с.
3. Касименко О.К. Історія Української РСР / О. К. Касименко. – К.: вид-во Академії наук УРСР, 1960. – 400 с.
4. Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації / [Керівник авт. кол. Нечай С.П.]. – Львів: Каменяр 1980. – 288 с.
5. Історія міст і сіл УРСР (Тернопільська область). – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1973. – 644 с.
6. Держархів Тернопільської обл., ф. 2309, оп. 1, спр. 5, 164 арк.
7. Держархів Тернопільської обл., ф. 2309, оп. 1, спр. 6.
8. Держархів Тернопільської обл., ф. 2309, оп. 1, спр. 7.

Ярослав Дзисяк

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЧЕРТКОВЩИНЫ (АВГУСТ-СЕНТЯБРЬ 1920 Г.)

В статье раскрываются описание действий на Чертковщине во время первой советской оккупации края в августе-сентябре 1920 года на основе нераскрытых архивных материалов.

Ключевые слова: Чертковский уездный революционный комитет, советская власть, деревенский ревком, земельное отделение, оккупация.

Yaroslav Dzisyak

SOCIO-ECONOMIC SITUATION IN CHORTKIV REGION (AUGUST-SEPTEMBER 1920)

This article course of events of Chortkiv region during first soviet occupation in the august-september 1920.

Key words: Chortkiv' region revolution community, village revkom, land' department, occupation.

УДК 94(477)

Олександра Троханяк

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ І ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНЦІВ БЕРЕЖАНЩИНИ НА ПОЧАТКУ 20-Х РР. ХХ СТ.

У статті проаналізовано події пов'язані зі встановленням польської влади у Галичині після польсько-радянської війни, які супроводжувалися жорстоким ставленням до українського населення.

Ключові слова: захоплення, арешти, знущання, зловживання, реформа.

Актуальність проблематики ґрунтується на тому, щоб показати факт нерівноправності українського і польського населення Східної Галичини, яке після повалення ЗУНР увійшло до складу новоутвореної Польської держави. Дослідження проблеми дало можливість глибше зрозуміти соціально-економічні та суспільно-політичні зміни, які відбулись в Західній Україні на початку 20-х рр. ХХ ст. на прикладі Бережанщини.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена сукупністю поставлених завдань: на прикладі Бережанського повіту комплексно проаналізовано особливості новоутвореної польської держави, переосмислено результати приходу польської влади на територію Галичини.

Об'єкт дослідження – економічне, соціальне та суспільно-політичне становище Бережанщини як окремої адміністративної одиниці Галичини в 20-ті роки ХХ ст.

Предмет дослідження – соціально-економічні та суспільно-політичні зміни на Бережанщині після ліквідації ЗУНР, еволюція форм, методів боротьби українців Бережанського повіту в окреслений період.

Основна мета публікації – проаналізувати соціально-економічне та політичне становище українців Бережанщини на початку ХХ ст.